

Πρόλογος

«Μητρότητα; Ξανά;» Μετασχηματισμοί, συνέχειες και ασυνέχειες στην εθνογραφική έρευνα

1. Το χρονικό μιας συνάντησης

Τον Μάιο του 2008 οργανώθηκε στη Μυτιλήνη μια συνάντηση εργασίας με τίτλο «Motherhood at the forefront. Recent research in Greek ethnography» και κεντρικό ζήτημα την «επανάκαμψη» του ερευνητικού ενδιαφέροντος για τη μητρότητα.¹ Είχαν περάσει αρκετές δεκαετίες από την εποχή που είχαν εκδοθεί τα πρώτα εθνογραφικά κείμενα, κείμενα που μελετούσαν την ελληνική κοινωνία από τη σκοπιά της συγγένειας, του φύλου και της οικογένειας. Από τα πρώτα εκείνα χρόνια διερεύνησης της ελληνικής κοινωνίας, στη δεκαετία του 1960, μέχρι περίπου και τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η μητρότητα θεωρήθηκε προνομιακό πεδίο για την ανάλυση και την κατανόηση των συγγενειακών, οικιακών και έμφυλων σχέσεων (Loizos και Papataxiarchis 1991, Παπαταξιάρχης 1992, Μπακαλάκη 2010).

Στη δεκαετία του 1990 το έντονο ενδιαφέρον για τα «κλασικά» θέματα της ελληνικής εθνογραφίας, το φύλο, τη συγγένεια, τη διάκριση ανάμεσα σε μια «δημόσια» και μια «οικιακή» σφαίρα, φαίνεται να υποχωρεί και να αντικαθίσταται από μια ερευνητική εγρήγορση για θέματα «επίκαιρα», που σχετίζονται με τον εθνικισμό, την καταπόνηση, τη μετανάστευση, τον τουρισμό.

Σύντομα, ωστόσο, το αυτόνομο ενδιαφέρον για τη μητρότητα θα επανακάμψει. Ήδη από τα μέσα/τέλη της δεκαετίας του 1990, η Heather Paxson (2004) πραγματοποιεί την έρευνά της στην Αθήνα και εξετάζει τη μητρότητα αναφορικά με έναν νεωτερικό λόγο περί μοντερνικότητας, η Αθηνά Αθανασίου (2007, Athanasiou 2006) ενδιαφέρεται για τις γυναίκες που δεν επιθυμούν τη μητρότητα και αναλύει

---

1. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ΠΜΣ «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» (ΕΠΕΑΕΚ II, Συγχρηματοδότηση Ευρωπαϊκή Ένωση 90%, Εθνικοί Πόροι 10%) και του ερευνητικού προγράμματος της Επιτροπής Ερευνών του Πανεπιστημίου Αιγαίου ΕΠ.Ε.Π. 185/23.11.2005 με τίτλο «Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή και γονεϊκότητα: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του φύλου, της συγγένειας και της βιοεξουσίας» και επιστημονική υπεύθυνη τη Βενετία Καντσά.

τις επιθυμίες τους σε σχέση με τον δημόσιο λόγο περί υπογεννητικότητας και έθνους, η Αλεξάνδρα Χαλκιά (Halkias 1998, 2004) συγκρίνει δύο παράλληλα και, σε πρώτο επίπεδο ασύμβατα, φαινόμενα, τα υψηλά ποσοστά άμβλωσης και το «δημογραφικό πρόβλημα», ενώ η Βενετία Καντσά (2006, 2007) ασχολείται με τη μητρότητα υπό το πρίσμα της μη ετερόφυλης σεξουαλικότητας και των λεσβιακών σχέσεων. Οι συγκεκριμένες ανθρωπολογικές μελέτες ενδιαφέρονται για το «δημογραφικό ζήτημα» και τη σύνδεσή του με το φύλο, το σώμα και τις γυναίκες, τη βιοπολιτική και την ετεροκανονικότητα, το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, την επιταγή της μητρότητας, τις διαφορετικές αναπαραστάσεις και επιτελέσεις της. Παράλληλα, άλλες μελέτες, όπως αυτές της Χριστίνας Βλαχούτσικου (2005) με θέμα τη γυναικεία αυτονομία, της Αίγλης Μπρούσκου (2002, 2007), που ενδιαφέρεται για τη μη βιολογική μητρότητα και τις πρακτικές υιοθεσίας μέσα σε ένα ιστορικό, κυρίως, πλαίσιο και της Eugenia Georges (2008), που εξετάζει την αναπαραγωγή, το γυναικείο σώμα και τον ιατρικό λόγο μέσα από τη μελέτη του υπέρηχου, εστιάζουν επίσης στο ζήτημα της μητρότητας, ακόμα και αν αυτή δεν δηλώνεται ως κύριο ερευνητικό πεδίο. Μέσα στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αι. θα εμφανιστούν και νέες έρευνες, είτε σε επίπεδο διδακτορικής διατριβής είτε ως μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες ειδίκευσης, οι οποίες ασχολούνται με τη δημογραφία και τα συγκριτικά ποσοστά γεννήσεων μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας (Georgiadis 2007), την εμπειρία των μητέρων στη φυλακή (Δέμελη 2007), τη βιοϊατροκοποιημένη αναπαραγωγή και τον υπέρηχο (2007), την παρένθετη μητρότητα (Τσουκαλά 2007), τη διαγενεακή διαφορά μεταξύ μητέρας και κόρης (Παπαδάκη 2008).

Ήταν, λοιπόν, το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον για τη μητρότητα που οδήγησε στην οργάνωση μιας διεθνούς συνάντησης στη Μυτιλήνη, την άνοιξη του 2008. Οι συμμετέχουσες/οντες κλήθηκαν να απαντήσουν, μέσα από την παρουσίαση της ερευνητικής τους δουλειάς, στο ερώτημα σχετικά με το πού οφείλεται η ανανέωση του ενδιαφέροντος αυτού, αν υποθέσουμε ότι είχε ποτέ εγκαταλειφθεί.

Ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, η Ειρήνη Παπαδάκη, η Χριστίνα Βλαχούτσικου, η Αίγλη Μπρούσκου, η Heather Paxson, η Ειρήνη Τουντασάκη, η Ουρανία Τσουκαλά, η Βενετία Καντσά, η Τουλίνα Δέμελη και η Eugenia Georges συζήτησαν για τη μητρότητα στην ελληνική εθνογραφία, για τη σημασία της οικογένειας και των συζυγικών σχέσεων, για την ενασχόληση με τα παιδιά, για την αναπαραγωγή ως θρησκευτικό έργο συγγένειας, για τις εννοιολογήσεις της μητρότητας στο νόμο, για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, την παρένθετη μητρότητα, τη μητρότητα στις λεσβιακές σχέσεις, τις μητέρες στη φυλακή, τη σύνδεση της μητρότητας με την καισαρική τομή.

Αλλά η συνάντηση αυτή θα ήταν σίγουρα φτωχότερη, αν δεν συμμετείχαν, ως συζητητές και σχολιαστές, η Ντιάννα Τράκα (συνδιοργανώτρια) και ο Peter Loizos, που με τις καίριες παρεμβάσεις και τα σχόλιά τους στο τέλος της ημέρας συνέδραμαν με τρόπο ουσιαστικό στην αποσαφήνιση των ερωτημάτων και στη διατύπωση νέων προβληματισμών.

Η Ντιάννα Τράκα, από τις πρώτες ανθρωπολόγους που ασχολήθηκαν με την ιατρική ανθρωπολογία και την αναπαραγωγή στην Ελλάδα, μοιράζεται στο βιβλίο αυτό μερικές από τις σκέψεις της για την ερευνητική πορεία της μητρότητας στην ελληνική εθνογραφία, στο υστερόγραφο του τόμου.

Ο Peter Loizos, αν και αντιστάθηκε στην ιδέα να θεωρηθεί «ειδικός» σε θέματα μητρότητας, με τις εύστοχες παρατηρήσεις του απέδειξε για μία ακόμη φορά τη βαθιά του γνώση για την ελληνική κοινωνία. Δυστυχώς δεν είναι πια μαζί μας για να συνεχίσουμε τις συζητήσεις μας. Θα τον σκεφτόμαστε πάντοτε ως προικισμένο δάσκαλο, γοητευτικό συνομιλητή και έξοχο ακροατή.

2. Η σκιαγράφηση ενός τόμου

Τα κείμενα του παρόντος τόμου –παρά τη χρονική διαφορά και τη διαφορά γλώσσας– διατηρούν σχέση «γενεαλογίας» με τις εισηγήσεις τις συνάντησης. Ορισμένα από αυτά αποτελούν παραλλαγές των εισηγήσεων (Βλαχούτσικου, Τουντασάκη, Τσουκαλά, Δέμελη, Paxson, Georges), άλλα αναφέρονται σε κατοπινές έρευνες των ομιλητριών (Παπαδάκη, Καντσά), ενώ προστέθηκαν και ορισμένα νέα (Αθανασίου, Γεωργιάδη, Χατζούλη).²

Όλα οργανώνονται γύρω από το κεντρικό ζητούμενο της αρχικής συνάντησης, που θα μπορούσε να συνοψιστεί στην ερώτηση: «Μητρότητα; Ξανά;». Στο κείμενό της για τη μελέτη του φύλου στην ελληνική εθνογραφία, η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη (2010) υπογραμμίζει τη διαχρονική επιμονή αλλά και αντοχή συγκεκριμένων θεμάτων στην ελληνική εθνογραφία, των σχέσεων, για παράδειγμα, ανάμεσα σε «μέσα-

---

2. Δύο από τα άρθρα του βιβλίου αποτελούν μεταφράσεις δημοσιευμένων κειμένων σε αγγλόφωνα περιοδικά. Πρόκειται για τα: Athanasiou, Athena, 2006, «Bloodlines: performing the body of the “demos”, reckoning the time of the “ethnos”». *Journal of Modern Greek Studies* 24(2): 229-256 @ 2006 The John Hopkins University Press [μτφ. για δημοσίευση με την άδεια του The John Hopkins University Press] και Paxson, Heather, 2006, «Reproduction as spiritual kin work: Orthodoxy, IVF, and the moral economy of motherhood in Greece». *Culture, Medicine and Psychiatry* 39(4): 481-505 @ 2006 Springer [μτφ. για δημοσίευση με την άδεια του Springer].

έξω», «δημόσιο-ιδιωτικό», «θηλυκότητα-ανδρισμός». Τον ίδιο συλλογισμό θα μπορούσε να ακολουθήσει κανείς και με αναφορά στη μητρότητα. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, το έντονο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον των πρώτων δεκαετιών για τη μητρότητα φάνηκε να υποχωρεί στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σε επίπεδο σχετικών δημοσιεύσεων. Παρ' όλα αυτά, ουδέποτε εξαφανίστηκε εντελώς.

Ακόμη και αν δεν αποτελούσε αυτόνομο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος, η ενασχόληση με τη μητρότητα συνέχισε να εμφανίζεται σε διαφορετικά, μεταξύ τους, εθνογραφικά εγχειρήματα: ενδεικτικά αναφέρω τις μελέτες για τον τουρισμό στη Σάμο (Galani-Moutafi 1993, 1994), για τον εθνικισμό στην ελληνική Μακεδονία (Angelopoulos 1994) και για την κατανάλωση στη Βοιωτία (Βλαχούτσικου 1998). Το στοιχείο που διαφοροποιεί τις σύγχρονες ερευνητικές προσπάθειες, που ξεκινούν στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και αναπτύσσονται μέχρι σήμερα, είναι, όμως, μια κίνηση αντιστροφής. Αντί να εστιάζουν στον εθνικισμό, στον τουρισμό ή στην κατανάλωση και να ασχολούνται με τη μητρότητα μέσα από την αντίστοιχη οπτική, στις πρόσφατες αυτές έρευνες η μητρότητα ανάγεται σε προνομιακό σημείο, από το οποίο μπορεί κανείς να μιλήσει για τον εθνικισμό, τη σεξουαλικότητα, το κράτος ή τις σχέσεις φροντίδας.

Πλαισιωμένα από μια σύντομη εισαγωγή που προσπαθεί να δώσει το βιβλιογραφικό στίγμα της ανθρωπολογικής ενασχόλησης με τη μητρότητα και από ένα υστερόγραφο, στο οποίο η Ντιάννα Τράκα αφηγείται την πορεία της εθνογραφικής έρευνας για τη μητρότητα στο ελληνικό πλαίσιο, τα έντεκα κείμενα του παρόντος τόμου οργανώνονται γύρω από τέσσερις διακριτές ενότητες, με την καθεμία από αυτές να εστιάζει σε κάποια περισσότερο εξειδικευμένη πτυχή: i. Σχέσεις καταγωγής: οικογένεια και εξατομίκευση, ii. Όροι Συγγένειας: «βιολογική» και «κοινωνική» μητρότητα, iii. Πολιτικές αναπαραγωγής: αποδοχή και αποκλεισμός και iv. Θεϊκές παρεμβάσεις: χρόνος και συνέχεια.

Ανεξάρτητα από το αν αντλούν το υλικό τους από συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση σε κλινικές, χώρους φυλακών και ομάδες ασθενών, από τους νόμους, τα νομολογιακά κείμενα και τις δικαστικές αποφάσεις, από τον έντυπο λόγο ή τα διαδικτυακά φόρουμ, το νήμα που συνδέει τα κείμενα αυτά αναπτύσσεται στο επίπεδο του αναλυτικού ενδιαφέροντος για τη μητρότητα στην Ελλάδα στα τέλη του 20^{ου} και τις αρχές του 21^{ου} αι. Ανάμεσα στις επιμέρους συνδέσεις τους ξεχωρίζει το ενδιαφέρον για τον εθνικό λόγο περί υπογεννητικότητας, την ανάδειξη «καλών πολιτών» και «καλών μητέρων», την εμφυλοποίηση της γονεϊκότητας και τη σύνδεση του αναπαραγωγικού σώματος των γυναικών με βιοπολιτικές ελέγχου και πειθαρχίας, τη

σύνδεση της μητρότητας και της τεχνολογικής αναπαραγωγής με το δίκαιο και τη θρησκεία. Τοποθετώντας τη μητρότητα στο προσκήνιο, οι συγγραφείς του τόμου διασχίζουν τα όρια της οικογενειακότητας, για να ξετυλίξουν πτυχές της σύγχρονης ελληνικής πολιτισμικής συνθήκης οι οποίες συνδέονται άμεσα με το κράτος, τους νόμους, τη θρησκεία, την τεχνολογία και την ιατροκοιτημένη αναπαραγωγή.

Ευχαριστίες

Όπως κάθε βιβλίο, έτσι και αυτό έχει πολλαπλές οφειλές, που εκτείνονται στο χώρο και το χρόνο. Εκτός από τις συγγραφείς, τις οποίες ευχαριστώ θερμά για την προθυμία με την οποία μοιράστηκαν μαζί μου τις σκέψεις και τα κείμενά τους, ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και η Αίγλη Μπρούσκου, που συμμετείχαν στην αρχική συνάντηση, ο Κώστας Κανάκης, που μετέφρασε τα κείμενα των Athanasiou (2006) και Paxson (2006), οι συνάδελφοι και οι φοιτήτριες/ές μου στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και η «προνομιακή» συνομιλήτριά μου Αλεξάνδρα Μπακαλάκη υπήρξαν πολύτιμοι συνοδοιπόροι στη διερεύνηση της συγγένειας, της οικογένειας, της μητρότητας και της αναπαραγωγής. Στην υλική του μορφή ο συγκεκριμένος τόμος οφείλει πολλά στη Νανά Καντσά, που παραχώρησε τη φωτογραφία στο εξώφυλλο –μέρος της σειράς *Family Stories*, όπου επιχειρείται η σύνθεση από «παλιές» και «νέες» οικογενειακές φωτογραφίες–, στη Χριστίνα Σπυροπούλου, που με έμπειρη ματιά και ακούραστη διάθεση επιμελήθηκε τα κείμενα, και στις εκδόσεις Αλεξάνδρεια, που στήριξαν το εκδοτικό αυτό εγχείρημα.

Βενετία Καντσά
Μυτιλήνη, Απρίλιος 2013